

SZEMLE

Régi Magyarországi Nyomtatványok, V. 1671–1685. Heltai János, Kovács Eszter, P. Vásárhelyi Judit, Perger Péter, Szvorényi Róbert, Tóth Anna Judit, V. Ecsedy Judit munkája, szerk. P. Vásárhelyi Judit, Perger Péter, lektorálta Csorba Dávid, Koltai András, Budapest, OSZK, 2023. 1556 p.

A Régi Magyarországi Nyomtatványok (RMNy) minden kötetének megjelenését nagy várakozás előzi meg a tudományos élet képviselői részéről. A kiadvány ugyanis nemcsak egy bibliográfiai és könyvészeti kézikönyv, hanem a könyvtörténet hazai és külföldi kutatói számára – legyen történész, néprajtudós, nyomászat-, irodalom-, egyház-, vallás- vagy zenetörténész – egy megkerülhetetlen szakkönyv. Tartalmát tekintve a korabeli magyarországi történelem enciklopédiájának is tekinthetjük, de idézhetjük Jakó Zsigmond egy jellemzését is, amelyet éppen egy Borsa Gedeon- emlékkötetben közölt tanulmányában fogalmazott meg: „nemcsak retrospektív nemzeti bibliográfia, de az irodalmi írásbeliség és az egyes tudományágak magyarországi története legfontosabb forrásrepertóriumának a szerepét is betölti”. (*Fata libelli*, Bp., OSZK, 60.)

Az RMNy ötödik kötetének felépítése természetesen megegyezik az előzőekével: az egyes művek részletes bibliográfiai leírása után annak tartalmi és szakirodalmi összefoglalása olvasható. Ezt követi a tízféle mutató – a hasonló kiadványokat tekintve ez egyedülálló –, amelyek által a kötet (és maga a korszak) méginkább áttekinthetőbb és tanulmányozhatóbb, valamint a csonka, illetve sérült példányok azonosításának elsőrangú segédletei. A nyomdahelyek, nyomdák, személynevek, helynevek, címek, magyar nyelvű versek és énekek kezdősorai, tárgy, nyelvek, könyvtárak bibliográfiai konkordanciák előtt egy az adott korszakban a korabeli Magyarországon működő nyomdákat feltüntető térkép, illetve az összes, példányból ismert munka címlapjáról vagy mintalapjáról készült fotómásolat látható. (Néhány elveszett műről is van kép, ha az például hasonmásban vagy fényképen fennmaradt.)

Mindezen segédletek elkészítését és a kötetben való megjelenését az teszi lehetővé, hogy a hazai könyvtermés – mind a címeket, mind a példányszámokat tekintve – ebben az időszakban, vagyis az 1671 és az 1680 közötti években is igen kevés. Az RMNy jelen kötete 946 magyarországi és külföldön magyar nyelven megjelentetett nyomtatványt dolgoz fel a 3697-től a 4626-ig terjedő sorszám alatt. Ebből 5 az üres szám, 21 pedig a betűjellel ellátott többlet, valamint 79 Appendix-tétel szerepel a kötett végén: ezek a megjelenési év vagy hely miatt kizárt nyomtatványok. (Az RMNy öt kötete a hazai nyomdászat történetéből, az 1473 és 1685 közötti időszakból, csak alig több mint 5700 címet tudott regisztrálni. Ez a számadat a nyugat-európai országok könyvtermésével összehasonlítva messze elmarad.) Az előző két kötet (megjelent 2000-ben és 2012-ben) anyagát tekintve ez kb. 60, illetve 140 tételyi (cím) visszaesést jelent, elsődlegesen a kedvezőtlen történelmi körülmények miatt (protestánsüldözések).

Az RMNy-tételek leírásának fontos részét képezik a lelőhelyadatok is, amelyek arról tájékoztatnak, hogy az adott műből melyik intézmény rendelkezik példánnyal, továbbá azt, hogy az adott példány milyen állapotban van. Ezen adatokat szemlélve az is kitűnik, hogy 66 kiadványból ma

már példány sem ismert (remélhetőleg ezek csak lappanganak, s idővel egy-egy előkerül); valamint 14 mű léte egykorú adat alapján feltételezhető. Ez utóbbiak a naptárak és prognosztikonok esetében több tucat többletet jelent, hiszen egy adott évben több nyomda több nyelven is megjelentette ezeket.

A nagyarányú veszteség okaiként az alacsony példányszám (néhány tucat – néhány száz), illetve a kiadványok műfaja említhető, ezek lakodalmi köszöntő versek/költemények, evangélikus teológiai vizsgatételek, református elmélkedések, szorzótáblák, gyászbeszéddek, református és katolikus imádságok, röpiratok, esküvői meghívók, katolikus vallási tanítások, református vagy katolikus vallási vitairat, pátensek stb. – vagyis ezen adatok szerint a pusztulás egyik felekezet kiadványait sem kímélte.

Ugyanakkor érdemes abból a szempontból is végignézni ezen lelőhelyadatokat, hogy melyek azok a kiadványok, amelyekből sok példány maradt fenn („in multis bibliothecis multa expl.”). A 30 példánynál többel rendelkező művek (közel 30 van ilyen) közé tartozik Edward Brown magyar mondatot tartalmazó útleírása (négy kiadás is: London 1673, RMNy 3904; Párizs 1674, RMNy 3993; Amszterdam 1682, RMNy 4392; London 1685, RMNy 4598). A katolikusok közül Káldi György prédikációi ([Pozsony] Nagyszombat [ca. 1640] 1681 [!], RMNy 4375), Gregorius Coelius bibliamagyarázata (Nagyszombat 1682, RMNy 4436), Nicolaus Avancini elmélkedései (Nagyszombat 1679, RMNy 4265), Charles Musart papi kézikönyve (Nagyszombat 1675, RMNy 4043), a jezsuita rend regulája (Nagyszombat 1679, RMNy 4272) stb. A protestánsok közül pedig az előkelő listán többek között ott szerepel Tolnai F. István vitairata (Kolozsvár 1679, RMNy 4254), Szathmárnémethi Mihály bibliamagyarázata és prédikációi (Kolozsvár 1679, RMNy 4251; Kolozsvár 1675, 1677, RMNy 4017, 4139), Komáromi Csapkés György vitairata (Kolozsvár 1671, RMNy 3725), Johannes Amos Comenius négy nyelvű *Orbis pictusa* (Lőcse 1685, RMNy 4600) vagy Misztótfalusi Kis Miklós bibliakiadása (Amszterdam 1685, RMNy 4562). Az itt említett néhány protestáns kiadvány kiugróan magas, megmaradt példányszáma többek között azzal magyarázható, hogy az átlagosnál nagyobb példányszámban jelen(het)tek meg, valamint az adott protestáns közösség/város/nyomdász erős igényével és anyagi erejével.

A magyarországi nyomdahelyek és a kiadványok száma jól mutatja, hogy habár a katolikus egyház (Habsburg segédlettel) rengeteg energiát fektetett abba, hogy az ország lakosságának felekezeti arányát visszafordítsa a 16. század végi kb. 85 százaléknyi protestánsról katolikusra, a hívek nagyobbik része még mindig valamely protestáns egyházhoz tartozik. A kb. 70 éve tartó katolikus reformáció (részben ellenreformáció) nagy eredményeket tud felmutatni kiadványai által is, hiszen mind a híveket, mind a papokat igyekeztek ellátni könyvekkel, legyenek azok imádságoskönyvek, prédikációs kötetek, hitviták stb. És éppen ezért, a katolikus túlsúly (a katolikus uralkodó és a katolikus egyházszervezet) ellenére, fontosak a protestáns nyomdák és kiadványok számadatai, hiszen a számukra egyre kedvezőtlenebb körülmények között még mindig ilyen kedvező adatokat látunk: a legtöbb kiadvány Lőcsén (220), Kolozsváron (157) jelent meg, de szép számokat tud felmutatni többek között Szeben (73), Kassa (73), Debrecen (69) vagy Brassó (56) is. A figyelemre méltó adatok egyike, hogy míg az előző időszakban (1656–1670) Patakon 89 kiadvány jelent meg, addig az 1671–1685 között mindössze 1 (azaz egy); de ez is csak részben igaz, mivel Czeglédi István vitairatát ugyan Patakon kezdték el nyomtatni, de végül Kolozsváron fejezték be (RMNy 4012). A katolikus tipográfiaik közül egyértelműen a nagyszombati van az élen (152), majd a pozsonyi (36) következik. Korszakunkban ugyan csak 12 mű jelent meg a csíksomlyói ferences nyomdában (1676–1700), de működése és kiadványai fontosak voltak az erdélyi katolikusok, különösen a Székelyföldön és Moldvában élő hívek számára.

A külföldön kiadott munkák száma nem túl sok (44), ráadásul a legtöbb városban csak egy-két kiadvány került ki a sajtó alól. A legtöbb Bécshez (12) és Wittenberghez (10) köthető, de a listán találjuk még Jénát (4), Brémát (3), Bázelt (2), Leident (2), Nürnberget (2), Velencét (2), valamint egy művel Berlint, Bolognát, Boroszlót, Danckát, Párizst, Rostokot és Utrechtet – vagyis döntően Európa német nyelvterületein jelentek meg nyelvi hungarikumok.

Az igazán izgalmasak azonban a titkos nyomdahelyeken, így az Antwerpenben, Velencében, vagy az egyszerűen kitalált nevű településeken (például Theopoli Hypozygiadae, Rhenopoli, Stephanopoli, Theopoli, Christianopoli) megjelentetett könyvek. Ezek tényleges locusa Kolozsvár, Brassó és Debrecen. A 10 protestáns kiadvány besorolása szerint egyházpolitikai, politikai vagy vallási röpirat. Ezek közé tartozik például a sárospataki kollégium tanára, Comenius-tanítvány Pósházi János *Falsitas toti mundo detecta...* (Kolozsvár, 1672; RMNy 3799) című írása, amely Bársony György váradí püspök *Veritas toti mundo declarata* (Kassa, 1671; RMNy 3704) vitairatának három argumentumára válaszol. Utóbbi munka egyik fajsúlyos állítása, mely szerint érvénytelenek a hazai protestánsoknak szabad vallásgyakorlatot engedélyező törvények. A szakirodalom ezt a művet a Wesselényi-összeesküvés főszerűsége (1671) utáni protestánsüldözést irodalmilag megnyitó műnek tekinti.

Az RMNy 5. kötetének megjelenése előtt hunyt el Borsa Gedeon (1923–2022), aki hazai és nemzetközi elismertségét részben az RMNy-nek, részben más könyvészeti munkáinak köszönhette. Ő dolgozta ki azt a koncepciót, amely alapján az Országos Széchényi Könyvtár szakemberei az 1801 előtt megjelent hungarika nyomtatványok tartalmi és formai feltárását végzik. Ennek eredményeként jelentek meg az RMNy-kötetek az elmúlt 50 évben (1971, 1983, 2000, 2013, 2025). A hazai könyvtermést 1700-ig bemutató retrospektív nemzeti bibliográfia hatodik darabja majd az utolsó tizenöt évet (1686–1700) dolgozza föl; valamint az RMNy munkatársai egy Supplementum kötetet is terveznek, amelyben az időközben felbukkant nyomtatványok adatait közlik.

Borsa elgondolásának komplexitását mutatja, hogy ugyancsak ő dolgozta ki a hazai nyomdák betű- és díszkészlete feldolgozásának a programját, amelynek anyaga három kötetben meg is jelent a *Hungarica typographica* (2004, 2010, 2014) sorozatban. Ezáltal – a Monok István vezette olvasmánytörténeti kutatásokhoz hasonlóan – egy újabb könyves kutatási terület, a nyomdászattörténet, illetve azok szakemberei mondhatják majd el, hogy az alap kutatások az adott időszakra vonatkozóan befejeződtek.

Fontosnak vélem megjegyezni, hogy az anyag nyomtatott kötet formában jelent meg, s nem (csak) elektronikusan érhető el a hálón (az összes kötet digitalizálva, egy helyen: <https://real-eod.mtak.hu/9184/>). Könyv az, ami nyomtatásban megjelenik, s egy adattár vagy bibliográfia esetében különösen fontos, hogy abból nyomtatott példány is elérhető legyen. Az adatbázisok is fontosak, jól használhatók, sok mindenben segítik a kutatók munkáját, de csak addig működnek, amíg valaki gondozza azokat – ha ez abbamarad, az anyag akár el is tűnhet (ld. az Arcanum által működtetett magyarországi bibliográfiák adatbázisát vagy a MOKKA-R-t).

S végül a recenzens egy személyes megjegyzése: egyetemista korom egyik nagy élménye volt az RMNy első két kötetének átlapozása, az egyes leírások olvasása. A lelkesedés ma is megvan, s az ötödik kötet sem okozott csalódást, ez is megadta az élményt.

ZVARA Edina

Tóth Zsombor, *A hosszú reformáció jegyében – Vallási perzekúció és tanúságtétel a református irodalmi hagyományban a gyászévtizedtől 1800-ig*, Budapest, ELKH BTK ITI, 2023 (Humanizmus és Reformáció, 41.) p. 488

Tóth Zsombor egy csaknem napjainkig alapvetően németes szemléletű tudományosságban jelentkezett egy angolszász, de főként nem kontinentális (ahogy a „szigeten” mondják) és tengeren túli szemlélettel. Tette ezt olvasottsága ellenére – ami kissé zavarba hoz engem –, hiszen az Ancien Régime szerzőiről sokat tud, francia nyelvi ismeretei nem akadályozhatták volna a francia szakirodalom legalább olyan alapos megismerését, ahogy tette a kétségtelen újszerűbb, sokszor nájmódibb angol írásokkal. No és a német szakirodalommal való csaknem szakítás is kitűnik az értekezésből. Korjelenség, valóban az,